

<https://doi.org/10.18485/analiff.2025.37.1.14>
305"16"(44)

Стереотипи о половима у расправама о углађености Николе Фареа и Жака ди Боска

Жељка П. Јанковић*

Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Катедра за романистику

 <https://orcid.org/0000-0002-0339-9059>

Кључне речи:

углађеност,
углађени човек,
углађена жена,
Никола Фаре,
Жак ди Боск,
природа мушкарца,
природа жене,
родни стереотипи

Апстракт

У раду се испитује заступљеност стереотипа о мушкарцима и о женама у два утицајна расправама о углађености у Француској у XVII веку: *Углађеном човеку* Николе Фареа (1630) и *Пристојној жени* (1632–1636) Жака ди Боска. Најпре се представља идеал углађености – *honnêteté* – и развој значења полисемичног придева *honnête*, који показује родну маркираност у синтаagmaма *honnête homme* (углађени или пристојни човек/мушкарац) и *honnête femme* (углађена, пристојна, честита жена). Затим се пружају примери уврежених ставова о мушкој и женској „природи” – и карактерним особинама које из ње проистичу – у доминантним дискурсима у Француској у XVII веку, који се ослањају на Аристотелова и Галенова разматрања о полним разликама, и на основу којих се учвршћује идеја о инфериорности жена у односу на мушкарце. Указује се и на еманципаторске противаргументе у Расправи о женама започетој у XV веку, чију је синтезу пружио Балтасаре Кастиљоне у *Дворанину*, расправи која је тресудно утицала на обликовање идеала углађености у Француској и чију имитацију доноси Фареова расправа. Анализа корпуса потврђује да је идеал углађености у Француској у XVII веку родно маркиран. Друштвени конструкти углађеног мушкарца и углађене жене код Фареа и Ди Боска преузимају одређене вишевековне стереотипе о мушкарцима и женама: поред заједничких особина, неопходних и мушкарцима и женама за успех у друштву (дражесност, нехајност, умереност, умеће вођења разговора), женама се, услед њихове наводно хладне, влажне и грешне природе, намеће идеал стидљивости, чедности, честитости и беспоговорне бригае за врлину. (примљено: 1. марта 2025; прихваћено: 1. маја 2025)

<https://analifil.bg.ac.rs>

1. Увод

Француски идеал племића оданог краљу и овенчаног војничком славом, већ у првим деценијама XVII века, а нарочито после неуспеле побуне племства познате под називом Фронда (1648–1653), еволуираће у идеал тзв. *honnête homme*. Слободан Витановић овај термин преводи изразом *углађени човек*, истичући да је у питању „непреводљив појам којим се означава осавременењен идеал савршеног витеза” (Vitanović/Vitanović, 1994: 65). Углађени човек, како примећује Жан Роу (Jean Rohou), „постаје модел који смењује јунака у друштву у коме циљ више није потврдити се подвизима, већ прилагодити се, потчинити и допасти” (Rohou, 1991: 36).¹ У првом плану су, дакле, особине и вештине потребне за успех у високом друштву – у том смислу речит је и поднаслов расправе *Углађени човек* Николе Фареа (Nicolas Faret) који ћемо анализирати у овом раду: *Умеће допадања на двору*.

Међутим, синтагма *honnête homme* је у француском језику била у употреби и знатно пре епохе Луја XIV, под чијом владавином ће идеал углађености достићи врхунац. У једином раду на српском језику који се бави „женским панданом пристојног човека”, Јован Попов је трасирао развој значења придева *honnête* у овој синтагми и набројао следећа преводна решења: „частан, честит, поштен, ваљан, исправан, одан, искрен, непоткупљив, беспрекоран, моралан, достојанствен, савестан и још понешто, у зависности од контекста и имагинативности преводиоца” (Поров, 2000: 139). Сам Попов за превод *honnête homme* користи израз *пристојан човек*, бележећи да се придев, поред устаљеног поља части, отприлике на прелазу из XII у XIII век све више односи на „опхођење саобразно пристојности и одређеним друштвеним нормама” (Поров, 2000: 141). Поред тога, употребљен уз именицу жена (*femme*), придев од средине XV века означава „жену честиту у сексуалном погледу, било ону чедну било ону верну свом мужу” (Поров, 2000: 147). Потврду овог закључка налазимо код аутора из периода ренесансе: на пример, Никол Казоран (Nicole Cazauban) у раду о значењу речи *honneste*, *honnesteté*, *honnestement* у делу Маргерите Наварске (Marguerite de Navarre) истиче да, употребљени уз особу женског пола, придев *honneste* и именица *honnesteté* означавају чедност, част, врлину, жену без порока и мрље, која се чува физичког односа ван брака (в. Cazauban, 1992). Разматрајући исту категорију појмова код Жака Тауроа (Jacques Tahureau, 1527–1555) и Жака Ивера (Jacques Yver, сса 1548–1571/72), Кедица ел-Ажруд (Khedija el-Ajrout) напомиње да они упућују на физичке, друштвене и моралне особине. Типичне одлике мушкарца које уочава код ове двојице аутора јесу храброст, правичност, верност, умеће вођења разговора, док за жене набраја физичку лепоту и љупкост, учтивост, оштроумност, умереност, чедност и врлину (El-Ajrout, 1992). У речнику француског језика Антоана Фиртјера (Antoine Furetière) из 1690. године, првом француском речнику енциклопедијског типа, такође је уочљива

1 Уколико није другачије назначено, сви цитати из корпуса, као и из критичких написа на француском и енглеском језику, дати су у нашем преводу.

подела врлина које покрива именица *honnêteté* према полу: „Честитост² жена састоји се у чедности, скромности, стиду, уздржаности. Честитост мушкараца састоји се у правичном, искреном, љубазном, усрдном и учтивом опхођењу” (Furetière, 1690b: 270).

Наведена разматрања и примери упадљиво указују на укорененост одређених вишевековних стереотипа о половима. Главни циљ нашег рада јесте да испитамо да ли су (и у коликој мери) овакви стереотипи заступљени у француским расправама о углађености из XVII века, како бисмо установили да ли у њима углађеног човека/мушкарца и углађену жену красе у потпуности исте одлике или се пак у одређеним аспектима разликују. Међу више од педесет наслова коју су на тему идеала углађености објављени у Француској у периоду 1600–1660,³ за истраживање смо одабрали две расправе објављене с почетка четврте деценије XVII века, у време интензивнијег уобличавања овог идеала у француском друштву: *Углађени човек (L'honneste homme, ou L'Art de plaire à la Court)* Николе Фареа из 1630. године, с обзиром да је ово дело доживело највише издања током читавог XVII века,⁴ и тротомни трактат *Пристојна жена (L'honneste femme)* Жака ди Боска (Jacques Du Bosc), објављен у периоду 1632–1636. Пре анализе корпуса пружићемо преглед типичних особина мушкараца и жена заступљених у владајућим дискурсима тога доба, као и у протофеминистичким контрадискурсима. Потом ћемо се осврнути и на чувено дело Балтасара Кастиљонеа (Baldassarre Castiglione) *Дворанин (Il Libro del Cortegiano, 1528)*, будући да је оно имало веома важну улогу у обликовању слике савршеног дворанина, односно углађеног човека у Француској и, нарочито, будући да Фареова расправа заправо представља имитацију овог дела.

2. Есенцијалистички ставови о половима у доминантним дискурсима у XVII веку

Текст Жака Оливијеа (Jacques Olivier) *Абецеда женске несавршености и пакости (Alphabet de l'imperfection et malice des femmes)* из 1617. године, који је штампан чак 16 пута током XVII века, пружа најсликовитију синтезу женских тобож природних мана, подвлачећи како жена није требало ни да буде створена, што због неспособности, неспретности и труда који изискује од мушкараца, што, нарочито, због „урођене сујете” (цит. у Darmon, 1977: 25). Жена је у овом делу описана као „незасита животиња” (*advissimum animal*), вођена „похотом пути” (*concupiscentia carnis*) итд. (Darmon, 1977: 7). Овакве – наводно природне – претежно негативне особине жена (на супрот врлинама мушкараца) описане су у обиљу женомрзачких текстова насталих вековима пре дела Жака Оливијеа, а

2 Напоменимо да се именица *honnêteté* у расправама које чине корпус нашег истраживања углавном подједнако адекватно може превести терминима *углађеност*, *отменост*, *пристојност* и *честитост*.

3 За детаљан списак ових дела, као и њихових античких, италијанских и шпанских претходника и модела, в. Magendie, 1925: IX–XV.

4 Ан Лешербах бележи да је дело било штампано једанаест пута између 1630. и 1671. године (Löcherbach, 2011: 104).

нарочито у оквиру такозване Расправе о женама (*Querelle des femmes*), како се у историографији од краја XIX века називају полемике о положају и улози жена у друштву вођене на ширем европском подручју (Француска, Енглеска, Немачка, Италија, Шпанија) од почетка XV до XIX века.⁵ Расправа је рођена у Француској и везује се за побуну ранохуманистичке ауторке Кристине де Пизан (*Christine de Pizan*) против представа жене у другом делу чувеног средњовековног *Романа о Ружи* (*Le Roman de la Rose*, настао између 1237. и 1280. године) из пера Жана де Мена (*Jean de Meung*). Насупрот трубадурској традицији идеализовања вођене госпе, оличеној, између осталог, у првом делу романа из пера Гијома де Лориса (*Guillaume de Lorris*), Жан де Мен жени приписује урођену подмуклост, лицемерје, љубомору, користољубље. Реагујући на овакво сликање свог пола, које је наишло на похвале и у ранохуманистичким круговима, Кристина де Пизан саставља алегоријски текст *Град жена* (*Cité des dames*, 1405), на који ће се у наредним вековима позивати или ослањати многи аутори похвалних текстова о женама.

Као главне одлике женске природе Кристина де Пизан наводи честитост, скромност и поштење, као и непрестану бригу за врлину и углед, то јест „суздржаност, честитост и опрезност који су јој својствени и који је штите” (*Pizan*, 2003: 37). Присутна је имплицитна критика жена које се дотерују и носе раскошну одећу искључиво како би се допале мушкарцима; ауторка настоји да докаже да мушкарци више цене врлину него љупкост (в. *Pizan*, 2003: 174). Од других „природних” женских особина Кристина де Пизан истиче умереност, посвећеност, милосрђе, нежност (*Pizan*, 2003: 28). У њеном виђењу равноправност полова заснива се на комплементарности према божјој замисли – она сматра да је Бог једном полу наменио једне послове, а другом друге. Тиме објашњава и искљученост жена из правосуђа: док мушкарце одликују физичка снага и „храброст да иступају” (*Pizan*, 2003: 32), жене нису у стању да се баве присилом и снагом оружја јер су по природи нежне, али су способније за друге врсте послова. На опаске извесних женомрзаца да жене имају слабије интелектуалне способности од мушкараца, кроз речи госпе Разумности Кристина де Пизан истиче да би девојчице подједнако добро владале наукама којима владају дечаци када би се систематски слале у школе и када би имале подједнако разноврсна искуства уместо што се брину искључиво о домаћинству. Три госпе саговорнице Кристине де Пизан у овом тексту – Разумност, Исправност и Праведност – оповргавају и неколико негативних стереотипних особина приписаних женама као што су брбљивост и неспособност да сачувају тајну, слаба воља, лакомисленост, лукавост и несталност, кокетерија, склоност лепих жена ка „посрнућу”, тврдичлук. У аргументацији се позивају на примере знаменитих жена – краљица, принцеза, ратница, научница, светица и мученица – које су оличење постојаности, храбрости, искрености и честитости, или пак

5 Исцрпна листа библиографских референци о Расправи о женама доступна је на адреси <<http://siefar.org/revisiter-la-querelle-des-femmes/bibliographie>>.

осуђују чувене мушкарце који су кроз историју оставили пример непостојаности и неистрајности.⁶

Корпус текстова насталих у оквиру Расправе о женама, али и изван ње, сведочи да се у XVII веку доминантни дискурси у Француској и даље ослањају на теорије о телесним течностима и о хладној и влажној природи жене, односно врућој природи мушкараца које је Аристотел изложио у *De historia animalium*.⁷ Сматра се да је топлота „начело снаге, храбрости и одважности”, а хладноћа „начело слабости, нискости душе и плашљивости” (Delumeau, 1978: 427), па су због тога мушкарци савршенији од жена. Случајеви транссексуалних особа по правилу су се тумачили као „вирилизација”, то јест као прелазак из несавршеног (женског) у савршеније (мушко) стање – тако Жак Дивал (Jacques Duval) у расправи о хермафродитима, порођају, женском здрављу и васпитању деце из 1612. године (*Des hermaphrodites, accouchemens des femmes, et traitement qu'il est requis pour les relever en santé & bien élever leurs enfans*) бележи да мушкарци „никада не напуштају своју мужевну природу да би се спустили ка женском полу, јер све ствари теже савршенству” (цит. у Berriot-Salvadore, 1990: 368). У том смислу речите су и негативне одлике које се у одредницама *феминизирати*, *женскаст* и *жена* у Фиртјеровом речнику приписују друштвима или пак мушкарцима који испољавају „слабији” маскулинитет: „луксуз феминизира народе [...] одузимајући им одлике мушкости” (Furetière, 1690b, одредница *efféminer*); „женскаст” је онај мушкарац који је „постао сличан жени – млитав и похотан” (Furetière, 1690b, одредница *efféminé*); за мушкарца се говори да „изиграва жену, када је кукавица, лењивац, млитав, када се пренемаже” (Furetière, 1690b, одредница *femme*). У анонимно објављеној сатири из 1669. такође се исмевају они мушкарци који теже да се допадну женама напуштајући мужевне особине:

Други нек се диве како је љупкасто
Смешком зачињено држање женскасто.
Легшем полу ако допасти се кани
Не треба да сопствени остави по страни.
Привлачности ради, он душом и телом
Промени се одвећ и постаде женом.⁸

6 Ова осуда потврђује закључак Јана Меклина (Ian Maclean) да су неретко са обе стране учесника у Расправи о женама аргументи преваходно усмерени ка доказивању не једнакости мушкараца и жена, већ надмоћности једног пола над другим (Maclean, 1977: 35). На то нам указују већ сами наслови многих дела: на пример, као реакцију на поменути текст Жака Оливијеа, витез од Ескала (le chevalier de L'Escale) пише расправу *Бранилац жена, који тврди да су оне племенитије, савршеније и у свему честитије од мушкараца, на супрот извесном женомрсицу, неименованом аутору и изумитељу женских несавршености и злобе* (*Le Champion des femmes, qui soutient qu'elles sont plus nobles, plus parfaites et en tout plus vertueuses que les hommes, contre un certain misogyne, anonyme auteur et inventeur de l'imperfection et malice des femmes*, 1618). За више наслова и појединости в. Angenot, 1977.

7 Опширније о овој теми в. Laqueur, 1992 и Colin et al., 2000: 46–68.

8 *Satyre nouvelle sur les promenades du Cours de la Reine, des Thuilleries et de la porte S. Bernard*, anonyme 1669, цит. према Corgnat, 2008.

На основу проучавања медицинских, теолошких и филозофских студија у Француској у XVII и XVIII веку, Пјер Дармон (Pierre Darmon) је закључио да готово да не постоји текст који рођење ћерке не истиче као „катастрофу” (Darmon, 1977). Како бележи Евлин Берио-Салвадор (Evelyne Berriot-Salvadore), од краја XVI века медицинске науке крећу се у подручју „аристотелизма који жену своди на недовршеност и галенизма који је затвара у узнемирујућу особеност материце” (Berriot-Salvadore, 1990: 360).⁹ Тако све женске болести долазе од материце, која је „одговорна” и за рађање ћерки. Лекар Жан Лијебо (Jean Liébault) у књизи о болестима и слабостима жена из 1649. године подвлачи да се девојчице рађају када хладноћа материце дегенерише врућу семену течност мушкарца, која је иначе подесна за стварање мушког детета.¹⁰ Лекар Марен Киро де ла Шамбр (Marin Cureau de La Chambre) 1659. године повлачи аналогију између женске физиологије и карактера: „И пошто је хладна, нужно је слаба, затим плашљива, кукавица, сумњичава, подозрева, лукава, притворна, ласкава, лажљива, увредљива, осветољубива, окрутна у освети, неправедна, шкрта, незахвална, сујеверна. А пошто је влажна, самим тим је променљива, нестална, неверна, нестрпљива, лаковерна, достојна жаљења, брбљива” (Cureau de La Chambre, 1659: 50).

Овакви псеудонаучни докази омогућују верским ауторитетима да оправдају и увереније заступају доминацију мушкараца у друштву у ком су жене по правилу искључене из политичког живота јер су, како се вековима тврдило, и телом и слабим духом, односно разумом који не успева да одоли јаким страстима, инфериорне у односу на мушкарце. Тако *Упутства исповедницима* светог Карла Боромејског (Carlo Borromeo, 1538–1584), једно од најраспрострањенијих дела у француским домовима почев од краја XVI века, поручују да васпитање и образовање жена изискује сувише напора због њиховог несталног духа и ћуди, и да је стога боље позабавити се подучавањем њихових мужева, којима је „природа подарила већи и чвршћи дух” (цит. у Delumeau, 1978: 423). Босије (Jacques-Bénigne Lignel Bossuet) се пак позива на причу о Постању како би објаснио да су надмоћ, па чак и окрутност мушкараца последице Евиног греха:

Она [= жена] је била створена да мушкарцу пружи пријатно друштво, утеху и благост живота, а постала је горда због ове намене; Бог се умеша и нежну превласт коју првобитно беше приписао мушкарцу претвори у горку надмоћ. Мушкарац по разуму беше надмоћнији: сада постаде окрутан господар по нарави; љубомора начини од њега тиранина, и жена постаде потчињена том бесу. На више од пола планете жене живе у својеврсном ропству. То сурово царство мушкараца и терет коме је жена потчињена последица су греха.¹¹ (Colin et al., 2000: 212)

9 Детаљно о приказивању полова у ренесансним медицинским текстовима в. Maclean, 2006.

10 В. одломке из *Trois Livres de maladies et infirmités des femmes* у Leiner, 1984: 162.

11 Кардинал Ришеље такође истиче да, будући да је жена изазвала првобитни грех, те да код ње страсти превладавају над разумом, „ништа није више у стању наудити државама од тог пола” (цит. према Delumeau, 1978: 93).

Отац Ле Моан (Le Moupe) сматра да за жену ништа није природније од стида, којим би зауздала штетно дејство лепоте, извора искушења и греха: „Он је вео који она не мора куповати [...] Припада свим земљама и свим годишњим добима, свим сталезима и свим животним добима” (цит. у Bologne, 1986: 12). Родно маркирано схватање стида потврђује и дефиниција ове речи (*pudeur*) у Фиртјеровом речнику: стид је „природна срамота, која се осећа када се чини нешто непристојно или рђаво, и испољава се црвенилом на лицу. Стид пристоји женама, девојкама и деци” (Furetière, 1690с: 262).

3. Одједи Расправе о женама у *Дворанину* Балтасара Кастиљонеа

Синтеза стереотипа о половима које смо претходно побројали садржана је, између осталог, у дискусијама ликова у *Дворанину* Балтасара Кастиљонеа, књизи која је извршила значајан утицај на обликовање идеала углађеног човека у седамнаестовековној Француској. Дело је у Француској између 1537. и 1690. године доживело три превода и неколико десетина издања (в. Magendie, 1925: XIII–XIV; Devincenzo, 2008: 67–68), као и бројне имитације. Са стране женомрзаца у дискусији између ликова истиче се Гаспаре Палавичино (и, у нешто мањој мери, Отавијано Фрегозо и Фриђо). У есенцијалистичким аргументима против жена он се позива на „старе мудраце” који су записали да би „природа, која вазда замишља и стреми савршенству ствари, када би могла, стварала само мушкарце; и када се роди жена, то је мана и грешка природе против онога што би она желела да уради” (Kastiljone, 2012: 245). Даље, Гаспаре тврди да је непогрешив знак савршенства мушкараца и несавршености жене и то што свака жена жели да буде мушкарац „по неком природном нагону који је учи да жели сопствену савршеност” (Kastiljone, 2012: 248). У ту сврху нарочито истиче разматрања о полним разликама Аристотела и Галена: „[К]ао што и сами знате, од најмудријих људи, да је мушкарац сличан облику, а жена твари, према томе, као што је облик савршенији од твари, а сем тога му даје и биће, мушкарац је на тај начин савршенији од жене”; „Вруће је много племенитије и савршеније од хладног, јер је делатно и продуктивно” (Kastiljone, 2012: 248–249, 250). Пошто су жене несавршеније и због „слабости пола” склоније „путеној глади” од мушкараца (Kastiljone, 2012: 272), потребно је њихову разуздану природу зауздати помоћу „срамот[е] и бојазни од љаге”, како би се уздржаност осигурала „извесност у погледу деце” (Kastiljone, 2012: 222).¹² У следећим речима месера Бернарда садржани су и двоструки аршини по питању мушке и женске несталности, то јест степена љаге који их прати:

Ово због тога што смо ми сами створили једно правило по којем, што се нас тиче, разуздани живот није ни порок ни недостатак, нити пак било каква

12 Уп. стр. 272: „И тако су им људи наметнули страх од љаге као кочницу, да, тако рећи, на силу сачувају своју чедност, без које, искрено речено, не би биле много поштоване, јер свету су жене потребне само да би рабале децу.”

срамота док када су жене у питању то је таква брука и срамота, да ће она, о којој се само пренесе клевета, па била она тачна или лажна, бити за сва времена обешчашћена. (Kastiljone, 2012: 221)

Најзад, према Палавичину, жене су управо због хладне природе и слабог ума и брбљиве, завидне, окрутне и свирепе, таште, кукавице, плашљиве, користољубиве. Због тога је он изричито против поверавања државних послова женама и истиче да би оне требало искључиво да се старају о кући, деци и породици.

Супротних погледа од Палавичина, Величанствени Јулијано, попут Кристине де Пизан, пружа примере, од антике наовамо, жена које су вешто управљале градовима и државама, показујући подједнаку интелектуалну способност као мушкарци, па чак и већу, јер „у филозофији постоји став по коме телесно слабији имају снажнији ум”; стога, наставља, „несумњиво да жене, будући нежније пути, тим су вистренијег ума и духа, више прилагођене размишљању од људи” (Kastiljone, 2012: 246).¹³ На опаску да жене желе да буду мушкарци јер су ови савршенији, Јулијано одговара антиесенцијалистичким аргументом који узима у обзир друштвену стварност, а по којем „сирота створења” желе да буду мушкарци да би „стекле слободу и могле да одбаце владавину коју су они сами себи присвојили над њима” (Kastiljone, 2012: 249). Но, ни Јулијанови аргументи нису лишени есенцијализма, што је уочљиво у првом примеру из овог пасуса. И он се ослања на Аристотела, али да би закључио како су мушкарци због своје вруће природе лежерни и нестални, док „супротно од тога, из своје хладноће, женски пол стиче своју мирноћу, постојану чврстину, тако да су и осећања жене мање нестална” (Kastiljone, 2012: 249).¹⁴ Док табор женомрзаца у расправи наводи Еву као погубитељку људског рода, Величанствени Јулијано подсећа присутне на Деву Марију.

Величанствени Јулијано наглашава да међу дворским светом постоје разлике између мушкараца и жена:

[П]ремда је господин Гаспар рекао да иста правила која су постављена за дворанина служе и за женски лик, ја сам другачијег мишљења, јер иако су неке одлике заједничке и човеку нужне колико и жени, има опет и таквих које више одговарају жени неголи мушкарцу, а неке које доликују мушкарцу, треба да буду далеко од жене. (Kastiljone, 2012: 237)

Он као мушке предности наводи чврстину и одлучност, а као женске „смирен[у], истанчан[у] нежност”, благост и доброту, мудрост, часност (в.

13 Уп. Pizan, 2003: 57: „[...] јер, као што сам ти малочас назначила, будући да жене имају нежније тело од мушкараца, слабије и мање кадро за одређене задатке, оне примају живље и истанчаније оно за шта се заузму.”

14 В. и опаску госте Емилије, која закључак да су жене часније од мушкараца изводи и из тога што је „врлина женског, а грех мушког рода” (Kastiljone, 2012: 221).

Kastiljone, 2012: 237, 238, 244). Пошто је жена крхкија од мушкарца, она је обазривија од њега, и опрезност је једна од њених највећих врлина (Kastiljone, 2012: 248)¹⁵. У разговору, жена мора да испољава „отмену суздржљивост” и избегава непристојности, а уколико им сведочи у неком друштву, црвенилом ће показати да их се срами (Kastiljone, 2012: 237, 239). Нарочито је допадљива женска „чедн[а] зарумењеност на лицу” од стида (Kastiljone, 2012: 74). Најсавршенија женска одлика јесте грациозност, љуткост и спретност покрета, и, надасве, лепота, значајнија него код мушкарца, јер без ње, подвлачи Величанствени Јулијано, жена „губи много на значењу” (Kastiljone, 2012: 237). Она треба да буде вична плесу, певању и свирању инструмената, али не „грубих”, попут бубњева или трубе, који пристају мушкарцима.

4. Родна маркираност идеала углаћености: дијалог Фареа и Кастиљонеа

Као што смо већ нагласили, међу француским расправама о углаћености које су се директно инспирисале Кастељонеовим *Дворанином* најпознатија је – и најчитанија – расправа *Углаћени човек или Умеће допадања на двору* Николе Фареа из 1630. године. У овом одељку нећемо се бавити свим одликама савршеног дворанина и дворске даме код Кастиљонеа, односно углаћеног човека¹⁶ код Фареа, већ само оним аспектима који се тичу родне маркираности овог идеала, наговештене примерима у претходном одељку.

Александар Стефановић, преводилац *Дворанина*, предлаже термин *отмен човек* као епитет савршеног дворанина кога у Кастиљонеовом тексту красе „обзир и уљудност, етикета, нехајност (ноншалантност) [...] дражесност или чар (умилност)” (Stefanović, 2012: 24). Једна од основних црта отмености – коју Кастиљоне назива *sprezzatura* – подразумева да „у свему треба поступати са неком врстом нехаја, који прикрива намештеност и показује да је оно што је урађено и речено, такорећи, учињено без већег размишљања” (Kastiljone, 2012: 81). Француски текстови о углаћености из XVII века за *sprezzatura* користе термин *négligence*; Фаре преузима Кастиљонеов закључак: углаћени мушкарац треба „бежати од кобног понора несрећне и наметљиве извештачености и у свему се држати са извесним нехајем који скрива усиљеност и указује да све чинимо без великог размишљања и икаквог напора” (Faret, 1630: 34–35). И према Фареу углаћеног мушкарца треба да, поред нехаја, краси неусиљена „природна дражесност” (в. Faret, 1630: 32–33). Складности тела и лепоти лица додаје се дражесност у држању која ће „на први било чији поглед оног ко га види оставити утисак допадљивости и привлачности” (Kastiljone, 2012: 69; уп. Faret, 1630: 25). У друштву скроман и уздржан, елегантаног и каткад духовитог

15 Уп. стр. 237: „Мора, осим тога, да буде обазрива и више пажљива да не пружа прилику да се о њој лоше говори, и да се постара не само да не буде окаљана кривицом већ ни сумњом, јер жена нема много путева које има мушкарац, да се брани од лажних клевета.”

16 С обзиром на главну тематску осу рада, у контекстима у којима се истичу родно засноване специфичности, уместо израза *углаћени човек* користећемо израз *углаћени мушкарац*.

усменог и писаног израза, углађени дворанин треба да избегава разметљивост, а самоувереност, гордост и отреситост да испољава искључиво на бојном пољу (Kastiljone, 2012: 71; Faret, 1630: 256).

Отмени дворанин/углађени мушкарац треба да је окретан у телесним вежбама и лову, поносит и неустрашив, а нарочито спретан у руковању оружјем, јер се част и углед код мушкараца заснивају на одважности и умећу ратовања (Kastiljone, 2012: 70; Faret, 1630: 15–16). С друге стране, женски углед почива на чедности – Фаре у поглављу посвећеном мушкој части практично преписује Кастиљонеово поређење најважнијих особина на којима почива углед код мушкараца и код жена: „Јер као што честитост неке госпе, једном укаљана, више никада не може повратити првобитну чистоту, тако је немогуће да се углед војника, укаљан каквим кукавичлуком, поврати тако да не остане ништа што му се може приговорити” (Faret, 1630: 18).¹⁷

Фаре се, за разлику од Кастиљонеа, не бави исцртно одликама дворске даме/углађене жене,¹⁸ већ успутно напомиње да се „врлина код жена ни у чему не разликује од врлине која краси мушкарце”, то јест да „разлика у половима не подразумева разлику у врлинама” (Faret, 1630: 246), наводећи примере знаменитих жена антике (у чему се, као и Кастиљоне, ослања на Плутарха). Ипак, у свој текст је уткао одређене стереотипе везане за женски пол, најчешће у поређењу с мушким, или пак у одломцима који се баве питањем опхоћења углађених мушкараца према углађеним женама. Тако у поглављу „Женама треба указивати поштовање” Фаре истиче да је у разговору потребно обасути жене свим могућим почастима и понизношћу јер им такво покораване годи као својеврсно искупљење за природну инфериорност: „Њихова заповедничка нарав последица је њихове слабости; чини им се да, присвајајући моћ над мушкарцима, у неку руку надомешћују своју природну ману – недостатак снаге. Због тога им толико пријају сви поступци којима им се указује послушност и поштовање” (Faret, 1630: 239–240). У наредном поглављу, насловљеном „О пријазности према женама”, аутор подвлачи да жене не подносе грубости и препирке јер је „тај пол сувише нежан и благ” (Faret, 1630: 240). Најзад, Фаре се бави угодностима и користима које мушкарцима доноси контакт са префињеним дворским дамама које им „подижу вредност”, доносе славу или надахњују на дела која ће их прославити (Faret, 1630: 89, 247). Он сматра да би мушкарци требало да

17 Уп. Kastiljone, 2012: 70: „Као код жена, честитост једном укаљана, никада више неће бити оно што је била, исто тако и глас племића под оружјем, ако само и један једини пут, макар и најмање окаља неким кукавичлуком или нечим другим што му се може приговорити, за сва времена ово ће у очима света остати као обешчашћење, брука и срамота.”

18 Објашњење зашто, за разлику од Кастиљонеа, који једну од четири књиге *Дворанина* посвећује одликама идеалне дворске даме, Фаре не обрађује потанко особине углађене жене, лежи у намени ова два текста и амбицијама њихових аутора. Кастиљоне као ренесансни *uomo universale* богато искуство дворанског живота (нарочито у Урбину, једном од средишта цивилизације) претаче у величанствено књижевно дело које пружа обимну суму питања што су заокупљала духове његовог доба – *Дворанин* је „компендијум ренесансне мисли” (Stefanović, 2012: 26). С друге стране, пореклом из грађанског сталежа, Фаре, један од оснивача Француске академије и њених првих чланова, а потом краљев саветник и секретар, у тексту практичног карактера пружа синтезу корисних савета захваљујући којима се може успети на двору.

се у друштву жена уче не само дражесности већ и елоквенцији, будући да оне имају „угодну лакоћу у изражавању”, и да у њиховом друштву треба показати особито уважавање и скромност (в. Faret, 1630: 220–256). Разговор са женама описан је као „једна од најпријатнијих и најчеститијих животних разонода” – он је „нежнији и пријатнији” од разговора међу мушкарцима, који је „снажнији и слободнији”; пошто се мушкарци баве тежим и озбиљнијим темама, они, тврди Фаре, мање обраћају пажњу на грешке у односу на жене, које су „хитријег духа” и стога брже увиђају ситне недостатке у разговору и отклањају грешке (Faret, 1630: 23).

Од негативних одлика женског карактера или појединих видова њиховог понашања, Фаре се изјашњава против неумереног шминкања и дотеривања: „Не постоји жена која не жели да буде лепа, или барем да тако изгледа. Стога, ако је природа у томе оманула, оне позивају вештачка средства упомоћ. Отуд толико неразумно старање о изгледу лица, како би деловале младе, о удешавању погледа [...]” (Faret, 1630: 38–39).¹⁹ Код Кастиљонеа се исто тако дворанину не препоручује претерано дотеривање и шминкање јер то мушкарца чини сличним нечасним женама, као што су за осуду нежност и млитавост у држању, како подвлачи конте Лудовико:

Желео бих да појава нашег дворанина буде оваква, а не ружна и женствена, какву се неки старају да имају [...] Пошто их природа није створила онаквима какви би желели да изгледају и да јесу, према њима се треба држати не као према часним женама, већ као према обичним јавним блудницама. Њих треба изгнати ван друштва часних људи уопште, а да двореове моћних владара и не спомињемо. (Kastiljone, 2012: 73–74)

Истог је мишљења и месер Федерико, који таштину повезује са женским полом: „Када је одевање у питању, желим да наш дворанин све оно што на себи носи буде чисто и углађено, као и у складу с извесном отменом скромношћу, али никако на женски или ташт начин” (Kastiljone, 2012: 156).

И по питању префињености коју углађене жене уносе у разговор Фаре је надахнуће нашао код Кастиљонеа: задатак дворске даме, према мишљењу свих учесника у разговору на двору Монтефелтро у Урбину, јесте да атмосферу учини пријатнијом, веселијом и живахнијом и допринесе његовом сјају и лепоти својом појавом и дражесношћу. Она подстиче храбре витезове на подвиге и усавршава расуђивање дворанина; због ње се он учи љупким вештинама: плесу, музици, књижевности (Kastiljone, 2012: 236–237, 288–289). Не треба, међутим, заборавити да је ова благотворна улога угледних гопти већ коришћена као адут и код заговорника женске супериорности или бранилаца жена у Расправи

¹⁹ Уп. Kastiljone, 2012: 101–102: „Тамо где је природа у томе оманула, оне се труде да то замене вештачким путем. Отуд толико, понекад и до бола, старање о изгледу лица. [...] Напротив, с потребом, и то великом’, одговори на то конте, ‘јер ови ваши недостаци о којима говорим лишвају вас дражесности пошто настају баш из те извештачености, којом свима откривате своју жарку жељу да будете лепе.’”

о женама, да би потом постала опште место у расправама о углаћености, као и у текстовима који су се у оквиру полемика о женама појавили знатно после објављивања расправа којима се бавимо у овом раду.²⁰ Исти аргумент износили су и посетиоци салона које су од прве половине XVII века држале претежно даме, а у којима су окупљени угледни припадници племства и високе буржоазије жалили за епохом префињености последњих изданака лозе Валоа, коју је сменила „грубост и примитивност обичаја” двора Анрија IV (Magendie, 1925: 29). Најзад – и надамце – образац је постојао и пре Расправе о женама, и рођен је управо у Француској, у XII веку, у оквиру Кодекса куртоазног понашања. Њега ће потом преузети и неговати патрицијски кругови италијанских градова, нарочито током ренесансе и барока (Vitanović/Vitanović, 1994: 62). Укратко, узор префињености која се стиче, између осталог, у љубазном опхођењу и разговору са госпама није зачет код Кастиљонеа, већ је знатно ранијег датума и плод је француске цивилизације.

5. Жак ди Боск: о углаћеној и смерној хришћанки

Фрањевац Жак ди Боск истиче да је тротомну расправу *Пристојна жена* написао као својеврсну допуну расправа о углаћеном човеку, и то првенствено оне најпознатије – из пера Николе Фареа. Истраживања Колин Фицџералд (Colleen Fitzgerald) показала су да је Ди Боск био оштро критикован због употребе придева *honnête* у наслову, будући да су многи сматрали да се односи искључиво на мушкарце (Fitzgerald, 1999: 166). Распон значења овог придева употребљеног уз именицу *жена* управо се по објављивању његове расправе проширио у односу на првобитно значење чедности, компоненте која пак никада није улазила у опсег значења придева уз именицу *мушкарац* (Maclean, 1977: 122–123). Стога Мишел Коен (Michele Cohen) закључује да је за жене идеал углаћености/пристојности првенствено био везан за верску и моралну компоненту, док је код мушкараца подразумевао секуларну друштвену идеју, не толико везану за врлину колико за част (Cohen, 2002: 19). Та димензија уочљива је већ на уводним странама Ди Босковог дела: он наглашава да се, будући да је наступило доба „раскоши и шепурења”, искварености и лажних „врлина” неумерености и настраности, у својој расправи неће бавити питањима како се треба облачити или свирати инструменте (којима су се бавили Кастиљоне и Фаре), већ ће у први план ставити морал, пресудан за стварање углаћене и пристојне жене (Du Bosc, 1632: 117). „Заоденувши лекцију у похвалу” (Du Bosc, 1632: 21), отац Ди Боск настоји да женама укаже на узорне примере који би их навели да заволе врлину. Сматрајући да побожност и углаћеност нису супротстављене, он у предговору прве књиге истиче да је женама неопходно образовање како би научиле које су им дужности, избегле да их искваре лоши примери, исправним расуђивањем разлучиле лаж од истине и заштитиле се

20 Уп., на пример, стихове из *Апологије жена* (*Apologie des femmes*) Шарла Пероа с краја XVII века: „Учтивост код жена, то се мора знати, / Роди се с пристојношћу, коју свагда прати. / Од њих се уљудност прима углаћена, / Финоћа и укус, појава отмена” (Perrault, 1694: 7).

довољно јаким оружјем „против оних који настоје једино да их заведу” (Du Bosc, 1632: 9, 21–22).²¹

Ди Боск је, како је учила Линда Тимерманс (Linda Timmermans), први француски аутор који се после Мари де Гурне (Marie de Gournay)²² дотакао значаја образовања жена, и стога његов текст заузима важно место у Расправи о женама (Timmermans, 1993: 281). За разлику од Кастиљонеа и Фареа, аутор не посвећује пажњу посредничкој улози жене која профињује дух савршеног углађеног мушкарца; само успутно примећује да ће мушкарци бити склонији врлини уколико су јој жене којима настоје да се допадну склоне (в. Du Bosc, 1636: 353). Он сматра да су жене природно склоне добром, али да им „тиранија” мајки и мужева не дозвољавају да учењем усаврше лепе одлике којима су урођено склоне (Du Bosc, 1632: 272).²³ Намера му је да својом књигом женама пружи оруђе за усавршавање у друштвеном општењу кроз вештине разговора, разложног размишљања и читања квалитетних књига.

Премда се Ди Боск ставом о образовању жена издваја од заступника нормативних дискурса који женама поричу интелектуалне способности, у његовом тексту упадљива је намера уподобљавања жена патријархалном и хришћанском моделу, а заступљени су и поједини владајући есенцијалистички ставови. На пример, чедност је женама „најлепши украс” (Du Bosc, 1632: 37), а никако није природна нити својствена мушкарцима (Du Bosc, 1632: 158–159). У другом тому расправе увреженим аристотеловским закључцима о полним разликама објашњава се зашто је жена, хладније и влажније природе од мушкараца, склонија тузи и меланхолији:

[Т]уга се лакше ствара у женственом телесном склопу него у мужевнијем и јачем: та попустљивост или та природна тананост толико је осетљивија на бол да, како би се одбраниле од туге, оне имају да се боре не само са судбином већ и са самом Природом. (Du Bosc, 1634: 135–136)

И Ди Боск, као Фаре и учесници расправе у Кастиљонеовом *Дворанину*, најоштрије осуђује извештаченост и наметљиво показивање учености. У друштву мушкараца жене морају бити уздржане и обазриве, и, док лепотом могу побудити љубав, срамежљивост и опрез им доносе дивљење и уважавање супротног пола (Du Bosc, 1632: 148, 156, 179). Пошто је расправа намењена првенствено писменим женама из високог друштва, аутор је свестан да не може у потпуности осудити удешавање, те оправдање за ту „природну склоност” којом чедне госпе искључиво желе угодити себи самима налази у цитату светог Јеронима; но, попут Кастиљонеа и Фареа, он осуђује извештаченост и претерано

21 Уп. Du Bosc, 1632: 212–213; Du Bosc, 1634: 34.

22 Мари де Гурне је ауторка два протофеминистичка огледа: *Једнакост мушкараца и жена (Egalité des hommes et des femmes, 1622)* и *Жалба госпу (Le Grief des dames, 1626)*, у којима инсистира на томе да су мушка и женска природа и душа истоветне.

23 Уп. Du Bosc, 1634: 67.

шминкање и дотеривање (Du Bosc, 1632: 228–229). Међу осталим природним, урођеним особинама које жене испољавају без усиљености и које им користе у друштву, аутор наводи нежност и дражесност (Du Bosc, 1632: 269, 273–274; Du Bosc, 1634: 43). Он за потребе монденског морала спаја чедност и љубазност, додајући како без љубазности чедне жене често делују неприступачно и како њихова озбиљност и зловоља могу деловати „дивље” и изазвати презрење (Du Bosc, 1632: 146; Du Bosc, 1634: 43, 259).

Насупрот кокети, развратној или сујеверној жени, истинска пристојна жена је, према Ди Боску, стрпљива, понизна, савесна, дискретна попут Девице Марије која је свега неколико пута проговорила у току живота, скромна, „природно склона милосрђу”, храбра попут мушкарца када треба бранити отаџбину, мужевљево љубав и предачку веру (в. Du Bosc, 1632: 55, 64, 163–164, 195, 258, 279–290; Du Bosc, 1636: 82, 91, 148, 200, 283, 429, 462). Лепота, представљена платонистички (као код Кастиљонеа и Фареа) као физички одраз стремљења ка добром (Du Bosc, 1632: 235), пристојној жени није на првом месту: значајнија је врлина, која је утолико постојанија што су жене образованије, и што више држе до угледа, који им је представљен као једно од највреднијих богатстава (Du Bosc, 1632: 130). Како би истакао значај доброг гласа, Ди Боск наводи Цезарову изјаву према којој није довољно да Цезарова жена не буде грешна, већ не сме бити ни предмет најмање сумње (Du Bosc, 1632: 131). Највећу срећу жена постиже када осигура и добар глас код других и мирну савест пред самом собом (Du Bosc, 1634: 285). Као врхунски идеал ком честита жена треба да тежи аутор наводи „спокој савести и мир” (Du Bosc, 1632: 28) насупрот најкобнијим страстима – љубави и славољубљу (Du Bosc, 1634: 208–209). Спокој и мир, којима је посвећено и засебно поглавље у другом тому („De la vraie solitude et du repos de l’Ame”), постижу се уз помоћ разума захваљујући ком страсти неће поробити вољу (Du Bosc, 1634: 294–295).

Настојећи да жене представи у „мало лепшем светлу него што то заиста јесу”, Ди Боск женске мане на које се окомљује не представља као последицу друштвеног устројства, већ као урођене склоности које изучавање адекватних – светих – књига може исправити: „Показујући им грех у који могу посрнути, и коме су природно склоне,²⁴ утолико више издижем оне које су имале довољно снаге да укроте нагоне и које су се сачувале чисте и неукаљане у искварености овога века” (Du Bosc, 1632: 35). У предговору трећег тома аутор истиче намеру да „пристојну жену окрене још више хришћанству но што је то била у прва два дела” (Du Bosc, 1636: 18). Овој теми посвећено је и посебно, закључно поглавље: „О хришћанској врлини: да је она безусловно неопходна пристојној жени” (в. Du Bosc, 1636: 487–528). Резимирајући у закључку које су основне одлике углађеног/пристојног мушкарца и углађене/пристојне жене: вера, честитост, брига о савести, страх од греха, Ди Боск подвлачи како је међу побожним женама могуће наћи неке које немају све одлике пристојне жене, али како „никада није међу нама постојала пристојна жена која није побожна” (Du Bosc, 1636: 482).

24 Курзив је наш.

Ди Боскова расправа имаће значајан утицај: између осталог, послужиће као инспирација многим ауторима текстова о углађености, као и прециозним протофеминистичким ауторкама, нарочито Мадлени де Скидери (*Madeleine de Scudéry*), у чијим се *Разговорима о моралу* може наћи одјек многобројних његових идеја: хришћанска врлина и скромност честите жене, заснованост љубави на уважавању и захвалности. Такође, по узору на Ди Боска, Франсоа де Гренај (*François de Grenaille*) саставиће списе о пристојној девојци (*L'Honneste Fille, où dans le premier livre il est traité de l'esprit des filles*, 1639–1640), пристојном младићу (*L'honneste garçon ou l'Art de bien élever la noblesse à la vertu, aux sciences et à tous les exercices convenables à sa condition*, 1642), честитом браку (*L'Honneste mariage*, 1640) и пристојној удовици (*L'Honneste Veuve*, 1640).

6. Закључак

Нешто мање од пола века по објављивању расправа које су биле предмет нашег истраживања, у Паризу је анонимно објављен текст Пулена де ла Бара (*Poullain de la Barre*) *О једнакости полова* (*De l'égalité des deux sexes*, 1673). У његовом поднаслову уочљива је картезијанска методична сумња на којој ће аутор засновати аргументацију против потчињености жена: *Расправа о физичким и моралним питањима, из које се уочава значај ослобађања од предрасуда* (*Discours physique et moral, où l'on voit l'importance de se défaire des préjugés*). У одељку о пореклу неравноправности полова, чији део наслова гласи „како темперамент сам по себи није ни добар ни лош”, Де ла Бар оповргава есенцијалистичка схватања мушких и женских „природних” карактерних особина да би потом закључио, нешто мање од три века пре Симон де Бовоар (која ће му одати почаст у епиграфу феминистичког манифеста *Други пол*), како су разлике између мушкараца и жена последица различитог васпитања. Док већина научних ауторитета на пољима медицине или филозофије, како смо показали на примерима у другом одељку, говори о *природи*, Пулен де ла Бар истиче да је заправо реч о *обичајима*.

У утицајним расправама које су биле предмет овог рада таква дистинкција још увек готово да не постоји. Разматрајући физиологију и карактер мушкараца и жена, ови текстови се скоро у потпуности позивају на *природу* – тек се у неколицини примера наговештава свест о друштвено конструисаним концептима, то јест обичајима, како је нагласио Пулен де ла Бар, и, савременим речником говорећи – о *роду*. Другим речима, и у расправи Николе Фареа о углађеном мушкарцу са двора, коју смо анализирали у поређењу са хипотекстом Балтасара Кастиљонеа, и у штиву које је Жак Ди Боск наменио углађеним и честитим дамама, заступљени су родни стереотипи који сежу далеко у прошлост. Жена се због своје хладне и влажне природе сматра нестабилнијом, млитавијом, мање разумном, духовно слабијом, несталнијом, склоном греху и подложнијом јаким страстима од мушкараца, док је мушкарац услед вруће природе физички и морално јачи, стабилнији и бољег расуђивања. Ипак, пошто су писани као прескриптивна штива за припаднике високог друштва, текстови Николе Фареа

и Жака ди Боска садрже и одјеке куртоазног кодекса, као и похвалних текстова насталих у оквиру Расправе о женама, то јест еманципаторских контрадискурса на које смо указали служећи се примерима Кристине де Пизан и Балтасара Кастиљонеа. Стога се, поред разматрања „природне слабости” жена, код обојице аутора величају „урођене” женске врлине, међу којима се на првом месту налазе стид и чедност. Поред тога, углађену госпу природно красе дражесност, нежност, љупкост, умереност, милосрђе. Она треба да обуздава своју природну слабост и „склоност греху” уздржанашћу и да се стара о добром гласу, који почива на врлини. Да би заслужила епитет углађене жене, мора да буде без мрље у погледу чедности, док репутација углађеног мушкарца, поред важних друштвених вештина, почива на храбрости. Анализа корпуса, дакле, потврђује уводна разматрања према којима је концепт *honnêteté* родно маркиран.

Литература

- Angenot, M. (1977). *Les champions des femmes : examen du discours sur la supériorité des femmes, 1400–1800*. Montréal : Presses de l'Université du Québec.
- Berriot-Salvadore, E. (1990). Le discours de la médecine et de la science. In N. Davis, A. Farge (dir.). *Histoire des femmes en Occident. XVIe–XVIIIe siècles*, vol. 3 (pp. 359–395). Paris : Plon.
- Bologne, J.–C. (1986). *Histoire de la pudeur*. Paris : Hachette.
- Cazauran, N. (1985). « Honneste », « Honnêteté » et « Honnement » dans le langage de Marguerite de Navarre. In *La Catégorie de l'honneste dans la culture du XVIe siècle. Actes du colloque international de Sommières II* (pp. 149–164). Saint-Etienne : Institut d'études de la Renaissance et de l'âge classique.
- Cohen, M. (2002). *Fashioning Masculinity: National Identity and Language in the Eighteenth Century*. London: Routledge.
- Colin, F., Pisier, E., Varikas, E. (2000). *Les femmes de Platon à Derrida*. Paris : Plon.
- Corgnet, C. (2008). Une masculinité en crise à la fin du XVIIe siècle ? La critique de l'efféminé chez La Bruyère. *Genre & Histoire*, 2. <https://doi.org/10.4000/genrehistoire.249>
- Cureau de La Chambre, M. (1659). *L'Art de connoistre les hommes. Première partie, où sont contenus les discours préliminaires qui servent d'introduction à celle science*. Paris : Rocolet.
- Darmon, P. (1977). *Mythe de la procréation à l'âge baroque*. Paris : J.-J. Pauvert.
- De la Barre, P. (1673). *De l'égalité des deux sexes: Discours physique et moral, où l'on voit l'importance de se défaire des préjugés*. Paris : Jean Dupuis.
- Delumeau, J. (1978). *La peur en Occident (XIVe–XVIIe siècles). Une cité assiégée*. Paris : Fayard.
- Devincenzo, G. (2008). *Le Livre du Courtisan en France aux XVIe et XVIIe siècles*. In A. De Benedetto, I. Porfido, U. Serani (dir.), *Tradurre. Riflessioni e rifrazioni* (pp. 65–75). Bari: B. A. Graphis.
- El-Ajroud, K. (1985). La catégorie de l'honnête et l'évaluation morale et esthétique chez J. Yver et J. Tahureau. In *La Catégorie de l'honneste dans la culture du XVIe*

- siècle. *Actes du colloque international de Sommières II* (pp. 211–217). Saint-Etienne : Institut d'études de la Renaissance et de l'âge classique.
- Fitzgerald, C. (1991). To Educate or Instruct? Du Bosc and Fenelon on Women. In B. J. Whitehead (Ed.), *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500–1800* (pp. 159–191). New York: Garland.
- Furetière, A. (1690a). *Dictionnaire universel contenant generalement tous les mots françois, tant vieux que modernes, & les termes de toutes les sciences et des arts* (Tome premier : A–E). Haye/ Rotterdam : chez Arnout et Reinier Lers.
- Furetière, A. (1690b). *Dictionnaire universel contenant generalement tous les mots françois, tant vieux que modernes, & les termes de toutes les sciences et des arts* (Tome deuxième : F–O). Haye/ Rotterdam : chez Arnout et Reinier Lers.
- Furetière, A. (1690c). *Dictionnaire universel contenant generalement tous les mots françois, tant vieux que modernes, & les termes de toutes les sciences et des arts* (Tome troisième : P–Z). Haye/ Rotterdam : chez Arnout et Reinier Lers.
- Laqueur, Th. (1992). *La Fabrique du sexe. Essai sur le corps et le genre en Occident* [*Making Sex: Body and Gender from Greeks to Freud*]. Paris : Gallimard.
- Leiner, W. (dir.). (1984 [1978]). *Onze études sur l'image de la femme dans la littérature française du dix-septième siècle*. Paris : Editions Place.
- Löcherbach, A. (2011). *La Princesse de Clèves et le processus de civilisation. Pratiques, 151–152*, 101–116.
- Maclean, I. (1977). *Women Triumphant: Feminism in French Literature 1610–1652*. Oxford: Clarendon Press.
- Maclean, I. (2006). *Le monde et les hommes selon les médecins de la Renaissance*. Paris : CNRS, 2006.
- Magendie, M. (1925). *La politesse mondaine et les théories de l'honnêteté en France au XVII siècle de 1600 à 1660*. Paris : F. Alcan.
- Perrault, Ch. (1694). *L'Apologie des femmes*. Paris : Coignard.
- Pizan, K. de. (2003). *Grad žena* (S. Pavlov, prev.). Beograd: Feministička 94.
- Popov, J. (2000). Pristojna žena i pristojni čovek: dva pola jednog ideala. U D. Stojanović (ur.), *Godišnjak za poetička i hermeneutička istraživanja: PH4* (str. 139–156). Beograd: Filološki fakultet.
- Rohou, J. (1991). Introduction. In La Rochefoucauld, *Réflexions ou Sentences et Maximes Morales*. Paris : Librairie générale française.
- Stefanović, A. (2012). Predgovor. U B. Kastiljone, *Dvoranin* (str. 7–30). Beograd: Albatros Plus.
- Timmermans, L. (1993). *L'Accès des femmes à la culture (1598–1715)*. Paris : Honoré Champion.
- Vitanović, S., Vitanović, G. (1994). *Francuska civilizacija*. Beograd: Centar za geopoetiku.

Извори

- Du Bosc, J. (1632). *L'honneste femme*. Paris : Pierre Aubovin.
- Du Bosc, J. (1634). *L'honneste femme, seconde partie*. Paris : Pierre Aubovin.

- Du Bosc, J. (1636). *L'honneste femme, troisieme et derniere partie*. Paris : Augustin Courbe.
- Faret, N. (1630). *L'honneste-homme, ou L'art de plaire à la court*. Paris : Toussaint du Bray.
- Kastiljone, B. (2012). *Knjiga o dvoraninu* (A. Stefanović, prev.). Beograd: Albatros Plus.

Željka P. Janković

Summary

GENDER STEREOTYPES IN TREATISES ON *HONNÊTETÉ* BY NICOLAS FARET AND JACQUES DU BOSCO

The paper examines the presence of stereotypes about men and women in two influential treatises on *honnêteté* in 17th-century France: *L'Honneste homme* (1630) by Nicolas Faret and *L'Honneste femme* (1632–1636) by Jacques Du Bosc. First, the ideal of *honnêteté* is delineated, along with the evolution of the polysemous adjective *honnête*, which exhibits gender marking in the phrases *honnête homme* (cultivated and honest man) and *honnête femme* (cultivated, honest, and respectable woman). This is followed by examples of prevailing views on male and female “nature” – as well as character traits derived from it – in the normative discourses of 17th-century France, which draw on Aristotle's and Galen's reflections on differences between the sexes, reinforcing the notion of women's inferiority to men. The paper points out the emancipatory counterarguments in the Quarrel over Women (*Querelle des femmes*), initiated in the 15th century, which were also compiled in *The Book of the Courtier* by Baldassare Castiglione. This treatise had a decisive influence on shaping the ideal of *honnêteté* in France, and it was imitated by Faret. The corpus analysis confirms that the ideal of *honnêteté* in 17th-century France was gender-specific. The social constructs of the *honnête homme* and *honnête femme* in the works of Faret and Du Bosc incorporate centuries-old stereotypes about men and women: in addition to shared qualities which society requires of both men and women (charm, nonchalance, moderation, and conversation skills), women, due to their supposedly colder and wetter, sinful nature, are also subjected to an ideal of modesty, chastity, honesty and unquestioning concern for virtue.

Key words:

honnêteté, *honnête homme*, *honnête femme*, Nicolas Faret, Jacques Du Bosc, male nature, female nature, gender stereotypes